

fejlődését azzal a mértékkel mérnie, mennyire közeledett Ady költészetéhez vagy sem, — annál kevésbé, mert az idézett Adys sorok nem jelentik a legszínvonalasabb Tóth Árpádot. Általában eltolódnak az arányok azáltal is, hogy nem egyszer esztétikai értékelés nélkül használja föl érvül közepes és remek versek idézetit.

A 174. lapon Babits egy háborús cikkének a veszélyről szóló fejtegetésére hivatkozva, a fasiszta „vita periculosa” eszményének előlegezését olvassa a *Húsvét előtt* szerzőjének fejére. A feketeingesek kaland-ideológiája és Babits, a következetes polgári humanista, érzelmein átsuhanó veszély ötlet-röppentyűjének semmi köze egymáshoz, — ez a párhuzam fölösleges.

Örömmel olvastuk volna egy-két probléma feloldását, így Tóth Árpád humoros írásainak elhelyezését az életmű egészében, és annak a növekvő transzcendens érdeklődésnek a fölvetését, mely a *Lélektől-lélekig* elválaszthatatlan része. L. *Isten oltó-kése, Uj tavaszig, vagy a hatálig* stb.

ILLÉS ENDRE: KRÉTARAJZOK

Magvető Könyvkiadó, Bp. 1957. 554 l.

Móricz-émlékeinek felidézésekor írta Illés Endre: „Az emberi kapcsolatok legtöbbször megkásásodnak vagy megecetesednek. De a *találkozásokban* nincs semmi romlandó, s talán csak ennyi kell, egy fénylő nyári nap, hogy megérezzük: az írás sohasem fejezheti ki teljesen az író.” S ez a gondolat még sok helyen felbukkan ebben a tanulmánykötetben. Kosztolányi úgy jelenik meg előttünk, mint aki a testi valóság-idézés, a „kancsal emlékezés” érzéki élményeivel igyekszik felnyitni az olvasó előtt a halott író társ életművét. Mikszáth tollbotlását, mely tíz évvel korábbra tette Tolnai Lajos halálának dátumát, ilyen kommentár követi: „Egy *tollhiba* milyen híven tükrözi ezt az életet — töményebb ízzel alig lehetne idézni. Mennyire benne van a minden kellemetlen azonnal elhessegető, türelmetlen magyar millenium — nem kívánja hallani profétáját.” A Nagy Lajos-tanulmányban pedig már közvetlenül szóló gondolat támogatja az egyre határozottabb tanulmányírói magatartást: „az elvi tanulmányt és az emlékezést... *nem szembejordítani* kell egymással. A kettőt közös csatarendbe is lehet állítani... Mert le kell-e írnom a közhelyet: az elvi tanulmány írója nem a Toricelli-ürben dolgozik. Neki is levegőre, oxigénre van szüksége: a valóságra, sok-sok adatra, tényekre s még arra a továbbhullámszóra is, amit a *kortársak élményének*

Végül egy helyreigazítást. Kardos László szerint a költő magyar-francia szakos volt, és csak alapvizsgát tett, mely „a második év végén vált esedékessé”, tehát 1907-ben. Az ELTE bölcsész kara tanulmányi osztályának törzskönyveiből 3514. sz. alatt és a megfelelő számú irattári anyagból kiderül, Tóth Árpád magyar-német szakos volt, és csak 1913. február 18-án, magyar nyelv- és irodalomból „dicséretes”, németből „jó” eredménnyel tette le alapvizsgáját, noha a törzskönyvi bejegyzés valószínűsíti, már 1907 novemberében jelentkezett a vizsgára.

Az ellenvetések részletkérdésekre vonatkoznak, a monográfia egésze tiszteletre készlet. Ihletett formai elemzése, történelmi és irodalomtörténeti freskólatása, befolyásolhatatlan ítéletalkotása és állandó útkeresése minden bizonnyal a jövőendő Babits- és Kosztolányi-monográfiák mércéje lesz.

Rába György

nevezhetünk; csak így juthat el egy-egy jelenség lényegéhez, ahhoz az *igazhoz*, melyről József Attila írt.”

Ezekben a töredékekben Illés Endre önnön kritikusi törekvéseit is jellemezte. Tanulmányainak nagy részében ő is az ember titkát igyekezett megtalálni, tudva, hogy ennek birtokában az alkotó rejtélyein is átláthat, — s ihletőül mindig valami tapinthatót keresett. Olykor maga a kiválasztott anyag kínálta neki ezt a módszert. Csáth Géza élettragédiája és művészetének elsorvadása között nyilvánvaló az összefüggés. Látható szálak kapcsolják össze a két élményt is, melyet Szomory Dezső emberi és művészi megjelenése keltett: a kritikus emlékeztében önmagától olvad egy képbe a bronzok, selymek, magas, puha keleti szőnyegek, borbékötött könyvek és rejtélyes világítású szobák háttéréből előtűnő alak és az író stílusbravúrája, a tenyésztett, idomított, kifejlesztett csoda, a mesterséges igazgyöngy. De ezt a tapintható réteget mindig megkeresi Illés Endre: akkor is, ha mélyebbre kell érte ásni s ha hollétét csak az ő különös, kritikusi érzékszerve jelzi. Amikor Babits Mihályt, Ambrus Zoltánt, Kosztolányit, Schöpflin Aladárt, Móriczot, Osvátot, Halász Gábor, vagy Szerb Antalt idézi, olyanféle emberi mozzanatokból indul ki, amelyek rokonságban állanak a novella-indító állapotrajzokkal: a kritikus körül fogja az

olvasót élményével, mintegy érzékszervein lopja be mondanivalóit, melyeknek végső, gondolati megfogalmazása már bontakozó sejtésekkel találkozhat.

Ebből már az is érezhető, hogy Illés Endre kritikusai módszere a szépirói tevékenység birodalmából való. Némelyik tanulmánya feltűnően viseli a mélyben meghúzódó novellai természet jegyeit. A Csáth-tanulmány drámai hatású dokumentumnovella. Babits, Ambrus, Schöpplin alakját színes epizódok, párbeszéd, hangulatteremtő környezetrajz keltik életre; művészetük alakulása éppúgy jellemfejlődésük része, mint sorsfordulók háttere. Még nyilvánvalóbb a szépirói eredet, ha Illés Endre novellái, drámái felől nézzük a *Krétarajzok* darabjait: közös bennük a pontos, arányos szerkesztés, az elementáris szenvedélyeknek intellektuális fegyelmezése, a lélektani érdeklődés feltűnően nagy szerepe, s az a szinte klasszicizáló szándék, mely átszíri a különböző modern, írói törekvések hatását. A legszigorúbb szerkesztést kívánó műfajok — a novella, a dráma — kitűnő mestere alkotói alapállásának megváltoztatása nélkül fordíthatta tekintetét az élet tájairól a művészet világa felé, — különösen, mióta a modern próza olyan új területeket hódított, amilyen az esszé és a szociográfia. Diákvárosát, Lőcsét idéző írása — *A tölgyerdőre épült város* — kristályos levegőjű, könnyed vonalú rajz: képi hatása épp olyan élő, mint gondolati izgalma. Ami novelláit, drámáit fegyelmezetté teszi, tanulmányaiba különböző vibrálást visz. Nem véletlenül figyelt fel — Bartók leveleiről írva — a démoni erővel viaskodó, nagy zeneköltő mögött a kicsiny tényeket szinte aggályoskodóan tisztelő emberre: az író és a kritikust a gondolat és megformálás harmóniájának, a rendnek a vágya hozta oly közel egymáshoz.

*

S ez a kritikai szándék más oldalról is támogatást kapott. Az Illés Endre-féle „írói” kritika rokona a harmincas évek esszéműfajának, ő maga a közelmúlt esszéista nemzedékének a tagja, a *Krétarajzok*ban összegyűjtött írások az utolsó két évtized terméséből valók. A rokonságot a tanulmányok szavai is sejtetik: Halász Gábor, Szerb Antal életének és művének felidézésében a közeli kortárs nyilatkozik meg, aki azt is elmondja, hogy legjellemzőbb tanulmányformája, a *portré* kialakítására Halász Gábor is bátorította. Esszé-törekvései tehát — mondhatjuk — sajátos korérzéshez kapcsolódnak. Ma már nem igen találkozunk olyan véleménnyel, amely tagadná e műfajnak, mint műfajnak a létezési jogát: hiszen a megsejtett igazságok, a még nem bizonyítható elképzelések a teljes igazság útját egyen-

getik s az esszéisztikus elemek épp annyira nélkülözhetetlenek az irodalomtudományban, mint az intuitív mozzanatok. Természetesen, a harmincas évek esszéirodalmának háttere ennél bonyolultabb, tartalmasabb. Valószínű, hogy a valóság összefüggéseitől megriadó polgári szemlélet is megnyilatkozott benne, de ugyanakkor ösztönözte a pozitívizmus kiúttalanságának, az előtte uralkodó koncepciók ürességének és hazugságának a felismerése is. S következkésképpen: formát adhatott a cinizmusnak, a leleplező szellemeskedésnek is, de lehetővé tette azt is, hogy legjobb hívei kitörjenek a szorító keretektől és új tájak felé tekintsenek — még ha horizontjuk homályos volt is s rendszer helyett csak gondolatföredékeket hagytak is maguk mögött.

Illés Endre útja ebben a környezetben egyenes út: a felszínes szellemeskedéstől már klasszicizáló hajlama is megőrizte, az esszé töredékes szemléletéhez pedig csupán tanulmányainak személyes alapanyaga kapcsolta — gazdag kárpótlást nyújtva a „teljes” kép hiányaiért. De még ez a kapcsolódás is inkább művészi ravaszság: az író nem akar többet mondani személyes emlékeinél, de abban, ahogy elhelyezi, minősíti őket, az életműveket ismerő, a század magyar irodalmában s a világirodalomban otthonosan mozgó, nagy kultúrájú szellem nyilatkozik meg. Mintha valóban csak ihletőnek tekintené az emlék tapintható anyagát; felidézése után úgy bánik vele, mint az impresszionista a látvánnyal: nagyon is erős művészi tudatossággal állítja kifejeznievalói szolgálatába. A sienai tájkép novellaindításra emlékeztető színei után s a dóm szép festményének fényes, befejezett halhatatlansága fölött elmélkedve hamar eljut a gondolathoz: „az hiányzik itt, amit Babits Mihályban legtöbbször, fakulhatatlannak érzek: az ember örök erőfeszítését, szomjúságát, melynél a láng nyújtózása sem lehet kevesebb”. A Baumgarten könyvtárban habzsolóan válogató Kosztolányit azért idézi fel, hogy testet adjon a művek sokaságából kirajzolódó tanulmányírói jellemnek, az *utazó* jellemnek, aki félőrákra száll partra, ha eljut egy-egy szigetre s csak ritkán marad a sziget foglya. Az Osvát-portrét már nem is kell gondolattal megtoldani: az ember jellemzésének szavai villantanak fényt a *szerkesztőre*, akiből az erőszak csapott az induló író felé, valamiféle megismerhetetlen és megvalósíthatatlan tökély nevében. A Nagy Lajos-tanulmányban ez a módszer szinte bravúrrá finomodik. Az írás nagy része nem is Nagy Lajosról szól: Diószeghy Miklóst jellemzi itt Illés tüzes és véres tollal, ezt a züllött, szárnalmas, örvényekben kerengő, haldokló, tehetségtelen újságit. A plasztikus, nagyon hatásos rajz után csak néhány szót

tesz: Nagy Lajos megírja a *Menekülő emberben*, hogy ez az ember egyszer őt megleckéztette, kioktatta. Ez a néhány szó azonban elég ahhoz, hogy az egész kép a talpára álljon s a képtelen történet megfejtéséből kirajzolódjon az író alakja, akinek „valósága nem összegezett valóság, hanem mindig a pillanat és az indulat valósága. Mindig egy-egy pillanat süti bele az élményt, és ettől az égési sebtől éveikig, vagy talán soha nem tud megszabadulni.” — Az az író, aki így, ilyen természetesen tudja felidézni személyes emlékeit, még többet is ígér: a kötet „krétarajzaiból” tehát természetesen nő ki a nagy Maupassant-tanulmány, amelyben az író már előttünk bogozza a mű, az egyéni élet és a kor összefüggéseinek szálait, amelyben — mint ő maga írta Halász Gábor életművéről — a portré tablójá szélesedik.

Ez a háttérben meghúzódó rendező erő Illés tanulmányainak más vonatkozásaiban is felszínre bukkan. Ez óvja meg az esszéírók és az emlékezők káros magamutogatásától: a *Krétarajzok* egyetlen személyes emlékében sem találunk kérdést, mértéket vesztett szubjektívizmust, zavaró narcizmust. S ennél is jelentősebb talán, hogy értéktétele mindig ép marad. Az elismerő szándék sem akadályozza meg, hogy kimondja Révész Béla művészetének szervi baját: „Írásművészete társadalmi forradalmasítás helyett mindinkább stílusforradalomává válik... Amihez nyúl, az mázsás súllyá változik a kezében...” Szomoréhoz úgy közeledik, hogy a csodálat is vezet s mégis meglátja, hogy életművében nagyon sok a romlandó anyag: „magasra csavarta lángját, hogy az nagyon fényes legyen; s ez a magasra csavart káprázat kormozott... az új Szomorý-írások tökéletessége *jutószalagon* készül...” stb. Az Ambrus Zoltánt idéző írásban a mélyben formálódik a szigorú ítélet: nincs szükség külön bíráló szavakra, az egymás mellé rakott képek szavak nélkül is egy időszerűtlenné vált életmű csendes tragédiájáról beszélnek. Pedig látja és láttatni is tudja hőse nagyságát is éppúgy, mint a Tolnai-esszéiben, mely egyszerre eleveníti meg a balzaci arányú lehetőségek íróját s a dadogó, fullasztó, fojtogató prózájú elbeszélőt, aki mindig az indulat pillanatnyi felvillanásaiban látta a tájat, a hősokeket, akikről írás közben kiderült, hogy mégis keveset tud róluk.

*

A személyes emlékek és a rendező erőnek ez a belső egyensúlya biztosítja Illés Endre tanulmánykötetének irodalomtörténeti értékét is. Már a tanulmányok művészi megformálása, a nagyszerű elemzések, a villanó megfigyelések is kiemelkedővé és maradandóvá teszik a *Krétarajzok* darabjait. Pedig Illés többet is nyújt az irodalomtörté-

netnek: írásai jelentős része személyes, irodalomtörténeti emléket rögzít, dokumentum- és forrásértékeket hordoz. Amit elmond Szomorýról, Babitsról, Ambrusról, Kosztolányiról, Schöppflin Aladáról, Móricz Zsigmondról, Osvátról, Halász Gáborról, Szerb Antalról, Nadányi Zoltánról, — csak ő tudja elmondani: aki ott élt a harmincas évek *Nyugatja* körül, aki a szerkesztőségekből bepillantott az alkotás titkaiba, s aki nemcsak kortárs volt, hanem író és kritikus is. Az első találkozás a teátrális háttérbe állított Szomorýval, a dolgozó, a vidámságban felszabadult, a vitaközző Babits felidézése, az öreg Ambrus és Schöppflin beszélgetésének sztenogramja nemcsak színes képet vetít elénk az eltávozott emberekről, hanem a művek mögé is fényt villant. Ha a Baumgarten könyvtár fiatal könyvtárosa mondja el emlékeit az olvasó Kosztolányiról s ha a barát eleveníti fel a kihívó, hetyke, megrészegült, elme párba juttató Halász Gábor csak neki megmutatkozó vonásait, akkor olyan adalékokat kapunk, amelyek megkönnyítik az eligazodást a műveket tápláló életekben. S Illés Endre nemcsak rögzít, értékel is: önmaga tárja fel személyes emlékeinek objektív értékeit.

Ezt a személyességet azonban — Illés Endréről szólva — tágabban kell értelmeznünk. Ő nemcsak élményeinek felidézésekor hoz híreket ismeretlen tájakról, az „objektív” kritikus is a felfedezetlen életek, művek vonzzák benne. Ha túllép személyes emlékeinek körén, akkor az irodalomtörténet „fehér foltjai” felé indul, ismét önmagát téve az írás egyik hőségévé. A *Nyugat* nagy íróin kívül olyanok szerepelnek arcképcsarnokában, akiket a többi kortárs is elfelejtett alkotóknak érzett: Csáth Géza, Révész Béla, Tolnai Lajos, Lovik Károly egyéniségéről és művéről ma is főképpen az Illés Endréhez hasonló, vállalkozókedvű kritikusok jóvoltából tudunk valamit. Mondani- valójának lényege a nagy kortársakról szóló esszéiben is kevésbé megvilágított pontok körül sűrűsödik. Babits életművéből a novellákat emeli ki, Kosztolányiról írva a tanulmányíró és a színházi kritikus körül időzik. Móricz Zsigmond művei között a riportokra figyel fel s ezek kisugárzását, kapcsolatait vizsgálja. Halász Gábor-tanulmányában is túllép a jól ismert megállapításokon s a hűvös szellem belső, forrongó mozgásairól beszél. Ez a felfedező kedv vezet akkor is, amikor az új feltárasának igénye az írás háttérében marad: a jegyzetekben a nagy kultúrájú olvasó, a színi kritikákban a dramaturgiát jól ismerő drámaíró, a francia klasszikusokat idéző tanulmányokban a konzsenziális fordító emeli ki a mondanivalót a napi kritika halandóságáról.

*

A *Krétarajzok* Illés Endre húsz éves tanulmányírói termésének javát mutatja be az olvasónak: az első írások 1934-ben, az utolsók 1956-ban születtek. Illés szigorúan válogatott. Talán a nagyobb engedékenységgel többfelé tekintővé, színesebbé tette volna a kötetet, de lazította volna szerkesztését, halványította volna „könyv” jellegét. Így ebből a gyűjteményből egy mindenkor

szuverén írókritikus tekinthet ránk, akinek benső inspirációjú tanulmányai összegyűjtve erőben gyarapodtak. A *Krétarajzokkal* az olvasó kellemes olvasmányt, az irodalmi közvélemény okos kalauzát kap kézbe, az irodalomtörténetírás pedig mintegy a XX. századi magyar próza írói történetét üdvözölheti benne.

Bodnár György

KÉT MONOGRÁFIA

(Földes Anna: Móra Ferenc, Bibliotheca, 1958. 322 l. — Kispéter András: Juhász Gyula, Művelt Nép, 1956. 247 l.)

Földes Anna és Kispéter András kandidátusi pályamunkáit a szűkebb szakma élénk vitával fogadta. Könyvalakban történő megjelenésükkel a vitatott problémák az irodalmi közvélemény elé kerültek; ez bátorítja fel e sorok íróját arra, hogy néhány rögtönzött reflexióját rögzítse. Korántsem a teljesség igényével, inkább az olvasó, a gyakorlati kritikus, mintsem az irodalomtörténész szemszögéből.

Juhász Gyula, de főleg Móra Ferenc életműve még ma is inkább peranyag, mint az élő irodalom szervezetébe szívódott örökség. Hiszen mindkettőjüket szinte újra föl kellett fedezni, s hogy miképp értékeljük művészetüket, ez a mai irodalom tájolóadására is kihat. Életművük csaknem egyforma problémákat vet fel — mindenekelött ebből ered a róluk szóló két monográfia rokonsága. Juhász és Móra — ha olykor más-más úton jártak is — testvér-jellemek, testvér-sorsúak. Nem is „Közös illetőségük”, szegedi voltak miatt, amely művészetüknek inkább a színét, mint a lényegét adja, hanem azonos eszméik, alkatuk rokonsága kapcsolja őket szorosan egymáshoz, ha elért teljesítményük értéke különbözik is. S nem utolsósorban a fogadtatás, amelyben részesültek. Mindketten áldozatai voltak a kortárs-literatúra spontán kontrasztelekciójának, amely, a perifériára szorítva őket, — náluknál jóval gyarlóbb tehetségekkel szemben — kiosztotta számukra a „vidéki költő”, a „kismester”, „az ifjúsági író” másodrendűnek minősített szerepét. Juhász lázadott, kivágott e hálátalan szerepből, Móra rezignáltan beletenyugodott, sőt olykor maga sugallta. Mindkettejük életében voltak sikeres időszakok, de a beavatottak nagyrésze még akkor is szegény rokonként kezelte őket s végül egyképpen kiszorultak a kor hangadó folyóirataiból, mindenekelött a *Nyugatból*, s Juhászt, mikor barátai, költőtársai cserbenhagyták, a nyomasztó anyagi gondok, Mórát pedig a túlzott szerénysége joidőre a napi publicisztikába temette el. Mórának több sikert és

boldogságot tartogatott az élet, mint betegidegzettű költőtársának, írásait nagy érdeklődéssel és szeretettel fogadta az olvasóközönség, ám ezért halála után még mélyebb feledés lett az osztályrésze. Juhász megértésére történtek komoly kísérletek, Móra a felszabadulás után egyre inkább „terra incognita” lett az esztétikai sematizmus következtében, úgyhogy az ötvenes évek közepén szinte rehabilitálni kellett.

Földes Anna és Kispéter András munkája ezért úttörő érdemű. Vállalkozásuk nehézségeit azonban nemcsak a helyes, kikristályosodott értékelés hiánya növelte. Juhász Gyula hagyatéka, s Mórát még inkább — máig sincs teljesen föltárva, rendezve. A két kutató nem támaszkodhatott kritikai kiadásokra, s ez főleg Móránál szinte áthidalhatatlan problémákat okozott, hisz ő, mint gyakorló újságíró, cikkek és tárcák tömegét szórta szét a különféle lapokban, sokat névtelenül, amelyeknek agnoszkálása jórészt még a jövő feladata. A költő-Juhász Gyula hagyatéka már ismertebb, rendezettebb volt, de prózai munkáiból csak a Kispéter monográfiájának megjelenése után adtak ki egy korántsem teljes válogatást, az *Örökséget*. Pedig prózája, publicisztikai írásai költészetéhez képest nem kevésbé jelentősek, mint az Adyé. A két kutató azonban nem érte be a már föltárt anyaggal, hanem maguk is fölszínre hoztak néhány igen értékes dokumentumot, amelyek nélkül aligha lehetett volna hiteles pályaképet rajzolni. Hisz Juhász és Móra művészetéhez sokszor épp publicisztikai írásaik adják a kulcsot — Juhásznál a levelezése is, amellyel Kispéter jelentőségéhez illő súllyal s terjedelemben foglalkozik.

Az anyag rendezetlensége, ma még szinte áttekinthetetlen gazdagsága viszont a vállalkozás korlátait is megszabta. Ugy tűnik, a két monográfus ambíciója messzibbre terjedt, mint ezt az eszközeik, az objektív körülmények meghatározta fölkészültségük engedte volna. Főleg a Móra-monográfiánál

szembeszökő a vállalkozás elsiertettsége, bár Földes Anna differenciáltabban, nagyobb apparátussal dolgozta föl anyagát, mint Kispéter András. Épp, mert a Móra-örökség sok tekintetben még peres anyag, s mert a hagyaték még megközelítő teljességgel sincs föltárva, tán kevésbé tetszetős, de célra-vezetőbb lett volna részlet-publikációkkal, vagy egy, a problémák lényegét summázó nagyobb tanulmánnyal előkészíteni az átfogó és részletes elemzést. Földes Anna érezhetően kevésbé otthonos a tárgyában, mint Kispéter, aki maga is szegedi diák lévén, közvetlenül tapasztalhatta e város szellemét, ahol a közelmúltban is virágzott a Juhász- és Móra-kultusz s kutatók serege foglalkozott a témával. Így a Juhász-monográfia képe is egységesebbnek, megoldottabbnak tűnik. Itt viszont más baj van: Kispéter korrekt, ám kissé sztereotip Juhász-portrét rajzol, s módfelett bátoratlan a maga önálló véleményének kimondásában; sokszor csak bizonyos közismert igazságok regisztrálására, ügyes és lelkiismeretes csoportosítására szorítkozik. Igaz, Földes Annát a merészsége olykor tévedésekbe viszi, s ezek még inkább aláhúzzák munkájának problematikus jellegét, ezt azonban ellensúlyozza vállalkozásának úttörő jelentősége, s enyhítik a sziszifuszi nehézségek, amelyekkel meg kellett küzdenie.

Mindkét monográfia hangsúlyozott érdeme, hogy szerzőik marxista igénnyel elemzik a választott írók pályáját, életművét. A rendelkezésükre álló, felsorakoztatott dokumentumok kétségtelenné teszik elemzésük hitelességét. Móra és Juhász eszmei-politikai arcélét, magatartását a kortárs-kritika elhomályosította, vagy épp eltorzította. Ez indokolja, hogy az eszmei problémák mindkét monográfiában viszonylag nagyobb hangsúlyt kaptak. A két monográfia leginkább eredeti és legsikerültebb részei azok, amelyek Móra és Juhász tanácsköztársaság és ellenforradalom alatti magatartásával foglalkoznak: a Juhász-monográfia *Aranypróba* című fejezete, Földes Annáéban pedig a *Hannibál föltámasztása*, s a *Földhözragadt Jánosék* című Móra-mű kitűnő elemzése.

A szembetűnő részlethibákért viszont természetesen nem a marxista módszert okolhatjuk, hanem az esztétikai sematizmus meg teljesen le nem küzdött hatását. Ez Földes Anna munkájában egy-két Móra-mű (*Aranykoporsó* s részben az *Ének a búzamezőkről*) önkényes értelmezésében, Kispéter Juhász portréjánál néhány summás esztétikai ítéletben jelentkezik. Mindkét szerző jellemző hibája, hogy otthonosabban, nagyobb plaszticitással elemzik a társadalmi-történelmi körülményeket, az adott művek eszmei-politikai aspektusait, mint a művészi forma, a stílus jellegzetességeit, összefüggéseit más

írók, költők alkotó-módszerével. A műelemzések mindkét monográfiában nehézkesek. Földes Anna nagyobb fölkészültsége ezen a téren vitathatatlan; míg épp a közismert nagy Juhász versek elemzése sokszor iskolásak.

*

Földes Anna monográfiájának megoldatlansága azonban nemcsak az anyag ellenállásából vagy szemléleti hibákból ered. A monográfia szerkezete, az anyag tagolása, az ismeretes módszere is vitatható. A szerzőt mintha elragadta volna a részletek halatlan gazdagsága. Helyes, hogy nem követi szolgálai módon Móra életrajzát, s anyagát inkább műfajok s művek szerint csoportosítja. Ez a rendezési elv Moránál, aki „polihisztor-író” volt, az anyag természetéből adódik, s nagyon nehéz lenne jobbat ajánlani. Annál szerencsétlenebb megoldás, hogy Földes Anna a Móra-életmű *rész-kérdéseiből* indul ki, s összefoglaló elemzést csak az utolsó, *Móra Ferenc öröksége* című fejezetben próbál adni, — itt határozza meg Móra irodalomtörténeti helyzetét is, bár szórványos utalásokkal közben is találkozunk. De még ez a mű végére vetett összefoglalás is belevész a részletekbe. A summázás különben sem rokonszenves. Földes Anna szereti Mórát, így még különösebb, hogy beleesik a polgári literatúra csapdájába, egyszerűen kismesternek nevezte ki az *Ének a búzamezőkről*, a *Hannibál* s néhány kitűnő novella íróját, amelyek egyáltalán nem „kismesteri” szinten állnak. Hogy ő maga is annak tartotta magát, ez a mi szempontunkból közömbös.

Visszatérve a korábban exponált kérdésre, Móra esetében aligha lehetett célra-vezető a Földes Anna által alkalmazott inductív módszer, amely a részletekből halad az általános felé. Az olvasó kezd megismerkedni Móra életével, a körülményekkel, amelyek közé Szegeden került, s máris rázúdul a tények és adatok tömege. Extenzív gazdagságú képet kap a tárcairó, a publicista Móra tevékenységéről, sokszor találó, sokszor elhibázott rész-megállapításokat az egyes Móra-művekről, majd pedagógiai munkássága, ifjúsági művei jönnek sorra, helyel-közzel a történelmi hátteret is megismerheti, *de nagyon gyér a kípillantás a kortárs-irodalomra*. Amennyire találó a lírikus Móra elemzése — itt Földes Anna nem méri fukarul a különféle összehasonlításokat — annyira a levegőben lóg a legtöbb fejezet. Mikor a publicista-, a tárcairó Móra tevékenységét ismerteti, hallgat e valaha szépen virágzó műfaj kialakulásáról, Móra előtti művelőiről, itt is a könyv végére vetve a tudnivalókat, így az olvasó tanácstalanul té-

velyeg a burjánzó részletekben, adatokban. Az anyagból való kipillantásnak, az irodalomtörténeti összefüggések fővázolásának ez a retardálása más író ismertetésénél esetleg lehetséges módszer, Móránál azonban, aki hallatlanul sokoldalú tevékenységet folytatott, csak zavarra vezethetett. Jellemző, hogy még Tömörkény is, akinek művét Móra sok tekintetben folytatta, csak mint barát és múzeumigazgató-előd merül fel a kötet elején.

A történelmi háttér rajza Földes Annánál részletes és hiteles (főleg a századelő közjogi csatározásait eleveníti föl sikeresen) — de ezek az önmagukban nagyrészt helytálló történelmi vázlatok sokszor nem fügnek össze szervesen a műelemzésekkel; a forradalom előtti Móra tevékenységénél nem látjuk világosan, mint szublimálódott művésztette az élet, a történelem, nemcsak a művek tartalmát, de részben formáját, stílusát is meghatározva. Később, a forradalom alatti Móra tevékenységénél, majd a *Hannibál*, az *Ének a búzamezőkről* elemzésénél e hiba eltűnik. Földes tagadhatatlan érdeme, hogy jelentőségéhez méltó terjedelemben és hangsúllyal foglalkozik a tárcairól és publicista Mórával, ám közben kissé elhomályosul, hogy a szerző miért is tartja oly fontosnak Móra Ferenc föltámasztását, méltó értékelését?

*

Kispéter András már bőkezűbben ismereti a kor jellemző szellemi áramlatait. Igaz, hogy ez Juhász Gyulánál még kevésbé volt megkerülhető, mint Móra esetében, akire csak közvetve, vagy épp ellenkezéssel szítva hatottak azok az áramlatok, amelyekbe a fiatal Juhász Gyula oly mohón belevetette magát. Ő csaknem ment maradt attól a provincializmustól, amely Mórát, mint költőt megfojtotta. Móra idegenkedett az irodalom modern áramlataitól, Juhász Gyula — szemérmes fenntartásokkal ugyan, de mohó nosztalgiaival vágyott feléjük — kettejük közt tán ez volt a legnagyobb különbség. Kispéter ügyesen, áttekinthetően mutatja be a költészetét megteremkenyítő irányzatokat, de ezek értékelése már ellenmondásokra sarkall. Juhász Gyula „fennmaradt fordításai közt vannak Baudelaire, Rimbaud, Rilke, Nietzsche és egész sor más *dekadens* költői fordítások, de ezzel egyidőben haladó nyugati írókat is fordít: Heinét, Viktor Hugot, stb.” — olvassuk a 43. lapon. Kispéter szerint ez, s hogy Oscar Wilde-ről rajongva beszél, Juhász eszmei tisztázatlanságára mutat. A tény maga aligha vitás, az argumentum azonban hamis. Hogy ki mit fordít, ez csak lazán függ össze politikai meggyőződésével. Kommunista költők is fordítottak Baudelaire-t, s nem-kommunisták szovjet költő-

ket. De ezen túl is: a summás *dekadens* jelzőhöz legalábbis Baudelaire és Rimbaud esetében szó férhet, ha a jelzőt pejoratív értelemben használjuk, mint Kispéter általában teszi. Juhász irodalmi rajongásainak megkülönböztetése sem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani. Ez inkább a félték, vidéki ember tisztelése, naiv rajongása volt a nagyvilág iránt, mintsem lírájába szívódó, maradó hatás. Olvastam például egy, a húszas években írt cikkét, amelyben a weimari Németország néhány, azóta teljesen elfeledett színpadi szerzőjét nevezte ki a kor legnagyobb drámaíróinak; de volt-e rá valami hatása a modernizmusnak? Persze senki nem tagadja, hogy Juhászra hatottak a századforduló stílusteremtői — melyik költőre nem e földtekén? — költészetének integritását azonban mindig sikerült megőriznie, sokkal inkább, mint Babitsnak, vagy Kosztolányinak, akiknél tán szerényebb apparátusú, de — szerintem — önállóbb, eredetibb költő volt, sőt ha magatartását nézzük, (s ez lírikusnál korántsem közömbös) — alighanem nagyobb is. Kispéter szorgalmasan utánnyomoz a különféle hatásoknak, s ezt helyesen teszi, ám eközben olykor akarata ellenére is degradálja költőjét. A fiatal Juhász Gyula persze írt gyenge parnasszien utánzatokat; az impresszionizmus élményét azonban már teljesen a maga képére formálta. Nota bene: Kispéter az impresszionizmust is elég sommásan ítéli meg: „meddő kísérlet a polgári kultúra stabilizálására” — „az elszigetelt városi ember élményvilágát fejezi ki”. Ezután, mint impresszionista vers, a *Magyar táj, magyar ecsettől* következik (109. l.), amely a szerző szerint nem összefüggő kép, hanem impressziók tarka mozaikja, bár a kissé iskolás elemzés után mégis megállapítja, hogy „benne van az egész magyar világ”. Nos, ez a vers semmivel sem inkább impresszionista, mint Bartók és Kodály ez idő tájt írt művei, akik szintén merítettek az impresszionista zenéből, de fogásait egy egészen új, egészen más zene megteremtésére használták. Kispéternél sajnos elszáradt, hogy a századforduló jellegzetes művészi irányzatai — mondanom sem kell, hogy nemcsak az impresszionizmus — miképp stimulálták a magyar művészetet — hatásuk nélkül költészetünk, s Juhász költészete is — nemcsak formái, de eszmei szempontból is szegényesebb, hatástalanabb lenne; nem lenne Ady, nem Bartók, s Juhász Gyula sem. Önálló költői arculata, verseinek sajátos, utolérhetetlen zenéje, képeinek oldott gazdsága tán sosem alakult volna ki az „izmusok” forrongása nélkül.

*

Mindkét szerző igen nagy figyelmet fordít a társadalmi — történelmi körülményekre, ame-

lyek kölcsönhatásában Juhász és Móra művészi egyénisége, eszmei arcéle kialakult. Jó évtizeddel észrevették, hogy az 1905 körüli évek politikai csatározásai szinte sorsszerűen kihatottak Móra és Juhász fejlődésére, helyzetükre a magyar irodalmi életben, amelynek jellemző antagonizmusai szintén ezekből az időkben származnak, s minden, látszólag tiszta irodalmi probléma ez idők harcaiban gyökérik. Nevezetesen: ekkor exponálódott a tragikus ál-ellentét a társadalmi-politikai progresszió és a nemzeti integritás között. A magyar tömegek persze egyszerre vágytak függetlenségre és társadalmi haladásra. Am a függetlenségi harcot az 1905-ben választást nyert agrárius reakció vezette, míg a társadalmi haladást képviselő szociáldemokrácia közböbs, vagy épp nihilista volt a függetlenségi törekvésekkel szemben, s ezzel széles tömegeket szolgáltatott ki ellenfeleinek, mikor lepaktált az általános választójogot ígérő darabont-kormányval. A Habsburg-kamarilla manővere jobban célbatalált, mint ezt akár ők is sejtették volna, egy olyan ál-ellentét magvát vetve a magyar közéletbe, amely hosszú évtizedeken át termette a maga keserű gyülmölseit. Mert aligha van igazsá Kispéternek abban, hogy „az alsóbb néposztályok egységes lelkesedéssel fogadták Fejérvári ígérését és az ellenzékkel szemben a darabont-kormány mellé álltak”. Épp ellenkezőleg: az agrárszocialista mozgalmak épp ez idő tájt robbannak ki, szakítva a szociáldemokráciával, persze nemcsak azért, mert ez mit sem törődött az ország függetlenségével, hanem főleg, mert az agrárproletáriátus földéhségét is nyilvánvalóan semmibe vette.

De mi köze van mindennek Mórahoz és Juhász Gyulához, mi köze a magyar irodalomhoz? Az, hogy a két szembenálló fél demagógiával leplezett opportünizmusa épp az értelmiség soraiban okozta a legnagyobb s a legszívósabb traumákat. Vessünk egy pillantást Móra publicisztikai írásaira — egyet, az aratósztrájkok ellen, Földes Anna is idéz —, hogy milyen mély volt az értelmiségiek, főleg a függetlenségi hagyományokat s a társadalmi haladást egyképp szívükön viselő lateiner-értelmiségiek zavara, kataklizmája ezekben az években! Juhász is, Móra is épp az értelmiség e legértékesebb rétegéhez tartozott, amely a magyar irodalom s művészet legkimagaslóbb alakjait adta az országnak. Miért húzódt Juhász is, Móra is inkább a radikálisok, mint a szociáldemokraták felé? Korántsem csak „osztályhelyzetük” miatt, hanem főleg azért, mert a közjogi és választójogi ál-problémák között ebben az időben a polgári radikalizmus találta meg viszonylag a leghelyesebb feleletet a kor és a nemzet kérdéseire. „Jászi Öszkár már 1907-ben elvileg fölismerete a

földreform jelentőségét” — írja Földes Anna. Ez a fölismerés, párosulva másokkal, a legnevesebb magyar írók és művészek: Bartók, Kodály, Ady, Juhász Gyula, Hollósy Simon, s talán Mednyánszky eszmei tájolását is meghatározta. Földes Anna helyesen mutat rá, hogy a szociáldemokraták értelmiségellenessége is elősegítette ezt a folyamatot.

Mindez a művészet magasabb régióiban is jelentkezett, persze bonyolult áttételekben. A főváros és vidék íróinak torzsalkodásában, később az „urbánus” és „népies” ellentétben, Juhász és Móra az ellenforradalom után sem vetették el radikális politikai felfogásukat s Juhász nyíltan, üldöztetést is vállalva hangoztatta a szocialistákkal való rokonszenvét. Mégis, mindketten kiszorultak a fővárosi irodalomból: vidékiek lettek. Móra, akire prózaírói létére még óhatatlanul jobban hatottak a körülmények, amelyek közt élnie kellett, némiképp bele is ragadt a provincializmusba, de Juhász verseiben is sok az egyéni, a sajátos helyi szín, lírájának legnagyobb erőssége, de egyúttal oka a kortárs költészet idegenkedésének is. A vidékiesség: mint annyi más írónak, ha nem az egész magyar irodalomnak — átkuk, és nem bűnük volt — a két monográfus elemzéséhez ez lenne az egyéni hozzátenni valóm. Földes Anna szerint Móra világnézeti korlátai miatt nem tudott átfogó művészi képet adni a magyar társadalomról: paraszti demokratizmusában volt következetlen. Csakhogy még ez a „következetlen” paraszti demokratizmus is sok volt, bundaszagú volt némely „következetesebb” eszmetársa számára, akik a magas irodalmi közelebe sem engedték s szívesen bélyegezték kisszerűnek, zavarosnak azt, ami közvetlenebb nép-élményről árulkodott. Juhásznál ez, akit nagy bajában úgy cserbenhagytak nagyobb sikerű, de gyengébb gerincű társai — még Móránál is nyilvánvalóbb. Kispéter ki is tér erre, több helyt rámutatva, hogy a polgári radikalizmus nem tudott egygyéforrni a néppel s Juhász, ki e kettőt, Ady eszmei örökségét folytatva, megkísérelte egyeztetni, fokozatosan elszigetelődött, magára maradt, míg meg nem váltotta a veronát. Móra pedig eltemetkezett az ifjúsági irodalomba, az újságírásba, kinevezve magát barkácsoló kismesternek.

E kissé rapszódikus gondolatsorból tán kiderül, hogy Juhász Gyula és Móra Ferenc életének, művészetének alakulásában nemcsak világnézetük, de az a helyzet is szerepet játszott, amelyben élniük rendeltetett.

*

Befejezésül még néhány részlet-megjegyzést. A Móra-monográfia irodalmi elemzései közül az *Aranykoporsót* tartom a leginkább tévesnek. Ezt a regényt antifasiszta műnek

nevezni: éppoly önkényes belemagyarázás, mint Supka Gézáé, aki Ferenc József és Rudolf trónörökös allegorikus kulcs-regényének látta Móra e művét. Szerintem pusztán arról van szó, hogy a régészkedő Móra megpróbálta szenedélyét egy irodalmi műbe belevinni: Diocletianusnak és fiának érzelmes története a mai olvasó számára egy dekoratív miliőjú, humanista tendenciájú történelmi regény, amelyben a kor aktuális problémáit nehéz lenne fölismerni. A másik megjegyzés a két monográfia stílusára vonatkozik. Nem várjuk el, hogy irodalom-

tudósok azon a szinten írjanak, amelyen választott írójuk, de a mostani állapot, mikor erre semmi gondot nem fordítanak, mégiscsak aggasztó. Kispéter stílusa nemcsak egyszerű, de sokszor egyszerűsítő; Földes Anna nyelve bonyolultabb, de sivatagi szárazságú; egyhangúságát olykor-olykor egy-egy mondat-szörnyeteg föltűnése szakítja meg. Pedig a *Bevezetésben*, a *Földhözragadt Jánosék* szöszlőjében s főleg a kötetzáró bevezedésekben megmutatja: tud ő szépen is írni.

B. Nagy László

GALSAI PONGRÁC: TÁRSTALANOK

Dunántúli Magvető, Pécs, 1957. 135 l.

A fiatal pécsi írónemzedék legtehetségebb kritikusa mondja el ebben a kis és csinos kötetben véleményét, látomását öt jelentős modern íróról, akik a köztudatban és az irodalomtörténetben még nem jutottak el eddig ahhoz a megbecsüléshez, amelyet megérdemelnek. „Egyéni alkatukban és sorsukban könnyű megtalálni azokat a jegyeket, amelyek — szinte parancsolatszerűen — társtalanságra kötelezték őket; Cholnoky Viktort és Csáth Gézáat az alkohol és a morfium tette magányos gyönyörgezőkké, Török Gyulában a nemesség regenerálódásának önvigasztaló ábrándja, Pap Károlyban a papi nevelés hatása, a zsidó faj miútt mítikus látomásai zárták le a lélek kifelé nyíló kapuit, Gelléri Andor Endrét pedig a szegénység és az önbizalomhiány kényszerítette állandó remetességbe” — írja bevezetőként Galsai. S igaz van, ami az alkotók egyéni, egyedi társtalanságát, magános emberi bolygását illeti (bár éppen egyéni, emberileg ezek a „társtalatok” nem mindig és nem egészen voltak azok.)

A bevezető további részében a szerző irodalomtörténeti igénytel lép fel önmagával szemben: „Az itt következő tanulmányok... irodalomtörténetírásunk adósságának csekély kis részét kívánják törleszteni”.

Az ezután következő öt, szépirodalmi eszközökkel is élő, igényes és élvezetes nyelven megírt tanulmány elsősorban arra törekszik, hogy hőse alakját mennél plasztikusabban felelevenítse, pályaképet megrajzolja, egy-két főművét több-kevesebb részletességgel ismertesse-elemesse. Közben szemmel tartja az eddig róluk szóló tanulmányokat, esszéket is, hol polemizál velük, hol

eredményeikre utalva építi tovább mondani-valóját. Az egyes jellem- és pályaképek meg-rajzolásával, az életmű keletkezési körülményeinek helyenkénti tisztázásával Galasi valóban komoly segítséget nyújt az irodalomtörténetírásnak; s talán még nagyobbat az érdeklődő, irodalomkedvelő olvasónak, akit nagy mértékben hozzásegít az egyes életművekben való tájékozódáshoz, rejtvényeik és rejtelveik titkának kinyitásához. (Ezek a tanulmányok különben túlnyomórészt így is születtek: válogatások bevezetése- vagy bírálataként.)

A cím, s bizonyos mértékig az előszó felvet azonban egy — eminensen irodalomtörténeti — problémát, amelynek megoldásával a szerző olvasói adósa marad. Ez pedig a társtalanság kérdése. Mert a társtalanság ezeknél az alkotóknál úgy, ahogy végülis e kötetben Galsai szembenéz vele, részben felületi, részben nem teljesen igaz: az egyéni társtalanság, barát-nélküliség, magáramaradottság. Az irodalmi életben, kottériákban, kávéházakban igaz, ezek az írók nem éltek; de azért — talán Cholnoky szélsőséges esetét leszámítva — teljesen társtalatok emberileg nem voltak. Az igazi probléma az irodalmi folyamatban való társtalanságuk kérdése lenne: mennyiben kapcsolódnak a múlt áramlataihoz, mennyiben nyitnak új utakat a jövőnek; mi az, amit a múltból magukkal hoznak, s mi az, ami ma is tovább él belőlük irodalmunkban. Ezt a kérdést azonban a szerző sajnálatos módon fel sem veti. Pedig amíg erre nem felel valaki, addig megítélésük, helyük, értékük körül mindig a bizonytalanság ködfátyola fog lebegni.

N. P.

Összeállította és sajtó alá rendezte : Geréb László. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1956. 340 l.

Hatvan novellát, harminchat író írását tartalmazza a Geréb László válogatásában megjelent kötet. A húszadik század első évtizedéből kiszemelt hatvan elbeszélést a közös téma vonzotta egy kötetbe. A magyar munkások és parasztok életének öt évtizeddel ezelőtt kialakult ábrázolását óhajtotta Geréb László a mai olvasónak bemutatni.

A munkások és parasztok hétköznapijait megszólalató írásokat a sajtó alá rendező oly korszakból merítette, amikor az egyre fokozódó gazdasági és politikai válság-tünetek az ország figyelmét e két alapvető osztály életére irányították. A kezdeti, hol romantikus, hol patriarkális szemléletétől szabadultan a nyolevanes és részben a kilencvenes évek tétova, sokszor a romantika túlzásai-val ötvözött naturalista különlegességek megragadása után a realizmus ösvényére lépve fedezte fel az irodalom e két osztályt és kísérte meg valószínűsággal ábrázolni életét. A magyar prózának ebből az erőpróbájából válogatta ki Geréb e kötet anyagát.

Geréb László válogatását dicséri, hogy az élénk tárt képet nemcsak az elismert és ismert csúcsok felsorakoztatásával, tehát Tömörkény, Bródy, Thury, Ady írásaiból kiválogatott elbeszélésekből alakította ki, hanem az összkép szerves alkotójának tekintette a korabeli munkássajtó ma már feledésbe merülő újságíró-író tagjainak írásait. Mellettük megszólaltatta azokat a polgári írókat is, akik életművük egyik-másik szakaszában mellékösvényként ellátogattak a külvárosok homályába és az uradalmi cselédházak zsú-

folt szobáiba. Így a válogatás rendjében egymás mellett találhatjuk Madarász Emil, Csizmadia Sándor, Fehér Árpád, Naszódi Zsigmond a tényeket és megdöbbentő eseményeket agitatív hangon bemutató írásait Biró Lajos polgári víziókat felidéző elbeszéléseivel, Kazár Emil naturalista írásai-
val, Molnár Ferenc romantikába hajló törté-
neteivel. Ez a sokszínűség és sokrétűség a kötetnek erénye.

A *Vihar előtt* az irodalomtörténész számára is érdekes eredményt hoz. A többrétű válogatás arra figyelmeztet, hogy a századfordulón kiéleződött társadalmi kérdésekre az irodalom is reagált. Tömörkény etnografikus ihletésű realista parasztábrázolását, Thury sötét színekkel ábrázolt munkásalakjait, Ady izzóhangú, forradalomért kiáltó prózáját igazabban látjuk és jobban megértjük, ha számba vesszük a polgári érdeklődők megrettent vízióit, amelyek ennek a rétegnek a fenyegető társadalmi megmozdulásoktól való irtózatát jelzik. (Legjellegzetesebb példa Biró Lajos *A megrettent város* című elbeszélése.) De az említett írók művészetének hitelét igazolják, ha felsorakoztatjuk melléjük a korabeli munkássajtónak még javarészt a naturalizmus ábrázoló eszközeivel alkotott és ezért erőszakoltnak és papírízűnek ható túlságosan téziszzerű elbeszéléseit.

A válogatás arra is rávilágít, hogy mennyi feldolgozatlan, az irodalmi élet alakulása szempontjából meghatározó jellegű írás van még a századfordulón.

Rejtő István

BENEDEK ELEK; HALLJÁTOK, EMBEREK ?

Politikai írások és irodalmi bírálatok. Összeállította, előszóval és jegyzetekkel ellátta : Balogh Edgár. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest. 1957. 298 l.

A Román Népköztársaságban megjelenő „Magyar Klasszikusok” sorozat egyik köteteként Benedek Elek publicisztikai cikkeiből és apróbb irodalmi megnyilatkozásaiból, *Halljátok, emberek ?* címen, gyűjtemény látott napvilágot. A válogatás anyaga meglepetést keltett nemcsak az Elek apót ismerő nagyközönségnek, hanem a fiatal és még nem kizárólag ifjúsági íróvá lett Benedek Elekkel foglalkozó irodalomtörténészeknek is. Senki sem gondolta volna — bár cikkeinek egyikebe-másikába a múlt század utolsó évtizedének hírlap-foliánsait forgatók már bele-

ütköztek —, hogy Benedek Elek publicisztikai tevékenysége ilyen szerves és impozáns egységet alkot. Ennek az ismeretlenségbe merült életmű-részletnek feltarását Balogh Edgár áldozatos munkájának köszönhetjük.

A *Halljátok, emberek ?* ötvenöt publicisztikai cikke Benedek Elek életművéről kialakított gondolatainak kiegészítésén kívűl általános kortörténeti tanulságokat is nyújt. Szűkebb szakmai vitákon már több ízben szó esett arról, hogy Ady publicisztikájának vitathatatlan értékét addig nem tudjuk pontosan körvonalazni, amíg alaposabban

meg nem ismerjük közvetlen elődeinek, illetőleg jelentősebb kor- és pályatársainak még nagy vonalokban sem látott publicisztikai tevékenységét. Szó esett ilyen alkalmakkor *A Hét* glosszairóinak neveiről, a *Budapesti Napló* törzsgárdájáról, mint a radikális törekvéseket leginkább befogadó és azokat terjesztő írói csoportosulásról, az ellenpóluson pedig például a Rákosi Jenő képviselte törekvések megszólaltatóiról. A derengő körvonalakba most Balogh Edgár munkája eredményeként egy eddig ismeretlen változat is felmerült: a két pólus között álló publicista típusa. Benedek Elek témakörei és érveléseinek módszere belevilágít politikai közgondolkozásunk azon területeibe, amelyekben a publicisztikai érvelésnek normái már kialakultak és amelyekhez viszonyítva a radikális vagy radikálisabb publicisztika újat és vakmerőt adott.

A *Halljátok, emberek?* témakörét az író közvetlen érdeklődési körén kívül meghatározzák azok a sajtóorgánukív, amelyekben cikkei megjelentek. A kötetnek majdnem a felét alkotó írások a tanár-társadalom Benedek Elek kiadásában megjelenő lapjában, a *Nemzeti Iskolában* láttak napvilágot, a többi pedig az író által életre keltett kritikai orgánumban, a *Magyar Kritikában*, illetőleg a székegy ügyek szolgálatába állított *Magyarságban* jelent meg. A források felsorolása is mutatja, hogy a cikkeket egy-egy társadalmi rétegnek gondjából sarjadtak, de a jelenségek, amelyek az írókat szólásra készítették, országos jellegűek voltak. Írásainak többségében a korrupció különböző megnyilvánulásai ellen emelte fel szavát (*Korrupció a sajtóban, Protekció, A miniszter mandátuma, A kenyér, A zab, Mandátum vigécek* stb.), vagy az Ausztriához való viszonyunk kérdését érintette (*A kvóta, Stránský*). Publicisztikai írásainak határait a mérsékelt ellenzékhez, az úgynevezett Apponyi-párt programjához fűzött illúzió vonta meg. De e határokon belül az igazságérzetében sértett ember erkölcsi tiltakozása és felháborodása is megnyilvánult. Irodalmi cikkeiben sem találhatunk a kialakuló ellenzéki irodalom érveléséhez hasonló gondolatokat, sőt véleményében az úgynevezett hivatalos irodalom nézeteihez állt közelebb. Mégis állásfoglalása azzal kapott más színezetet, hogy érezte, az irodalom perifériájára szorították. Igen világosan példázza ezt a tárcsa-irodalomról fejtegetett gondolata. Az újság-tárcák elharapódzásától félt az irodalmi életet (*Irodalmi rablógádzkodás*). De alig néhány hónap múlva, amikor Gyulai Pál a Kisfaludy Társaság előadó asztala mellől támadja a tárcsa-írókat és több önéreztetre biztatja őket, mondván: álljanak ellen az újságok csábításainak és térjenek vissza a hagyományos elbeszélő műfajok-

hoz, Benedek Elek a megtámadottak nevében „megmagyarázza” Gyulai Pálnak, hogy a tárcsairás nemcsak önérzet dolga, hanem szociális kérdés is (*A zsemlye*). A hivatalos irodalmon belül bírálja a sekélyes népszínmű irodalmat, kifogásolja a kidolgozás, a népelet ábrázolásának elnagyoltságát és „városias jellegét”. De nem látja meg a műfaj túlhaladott voltát és provincializmusba süllyedését.

Balogh Edgár a cikkgyűjtemény elé írt testes és igen részletes bevezető tanulmányában meggyőző mértékletességgel mutatja be az újságíró Benedek Eleket. Jelzi azokat a fonalakokat, amelyek az író publicisztikai és egykorú szépirodalmi működése között láthatók és sejtethetők, de részletes kifejtésüket a további kutatások feladatának tekinti. Balogh Edgár bevezetőjének legnagyobb érdeme, hogy újságcikkek és vallomások gazdag anyagából kiemeli azokat a lélektani és magatartásbeli vonásokat, amelyek a fiatal és kezdő Benedek Eleket Rákosi Jenő *Budapesti Hírlapjától* a szabadelvű párti képviselősen, a Tisza Kálmánnal való összetűzésén keresztül egy az Apponyi-párttal szimpatizáló, de minden politikai párttól önmagát függetleníteni óhajtó újságíróvá teszik. Ez a gondolat megrajzolt arckép nem kerül ki az író politikai pályája fordulóból adódó, a publicista magatartását kialakító tényezőket sem. Így igen gondosan elemzi azokat a szubjektív és főleg érzelmi alapokra visszavezethető megnyilvánulásokat, amelyekben a korrupció korában Apponyi Albert alakjára Benedek Elek tekintett (18—21. l.). E részletből, de a tanulmány több helyéből is kibontakozik a publicista Benedek Elek emberi, erkölcsi ereje és hitele. A legnagyobb őszinteséggel vetette bele magát a szubjektíve helyesnek tartott politikai mozgalmakba és csak későn döbbszent rá, hogy meggyőződését más célok elérésére használták fel. Ennek legszebb és Balogh Edgártól legjobban kifejtett példája az a szerep, amelyet Benedek Elek az 1900-as évek elején a székegy-mentő mozgalomban betöltött.

Mégis ennek az úttörő tanulmánynak néhány része halványabban sikerült. Elsősorban az egykorú radikális publicisztikával való összevetés hiányát érezzük. Így Balogh Edgár Benedek Elek egyik-másik állásfoglalását, például a korrupció, a választási manőverek, a kvóta kérdésben kifejtett álláspontját másként ítélte volna meg, ha a radikális publicisztikával való futó összevetés fényében vizsgálja. Túlzottan érezzük a *Magyar Kritikáról* szóló fejtegetéseket. Tagadhatatlan a vállalkozás úttörő jellege, de a folyóirat irodalmi irányvonalával, bírálati szempontjaiban már korántsem úttörő. Távrolról sem annyira modern és független,

mint A Hét kritikai rovata. Nem az egész folyóirat, hanem annak csak néhány írása emelkedik ki a többi, a hivatalos irodalom köré csoportosult folyóiratok közül. Elfogadhatatlanok, mert indokolatlanok Balogh Edgárnak Mikszáthot elmarasztaló sorai. (21., 40—41. l.). Mikszáth megítélésében sajnálatos módon nem tudta függetlenül

magát Benedek Elek meglehetősen szubjektív véleményétől.

Összegezve: ez a kötet igen érdekes és fontos anyagra hívta fel irodalomtörténet-írásunk figyelmét. Kor- és sajtótörténeti gazdagsága pedig több hasonló gyűjtemény kiadására buzdít.

Rejtő István

VARGHA KÁLMÁN: KORTÁRSÁK MÓRICZ ZSIGMONDRÓL I.

Uj Magyar Múzeum 2. Akadémiai Kiadó, Bp. 1958. 500 l.

A nemrég megindult Uj Magyar Múzeum érdekes és hasznos vállalkozásba kezdett: Vargha Kálmán összegyűjtötte kortárs-kritikusoknak Móricz Zsigmondról írt bírálatait, ítéleteit. A gyűjtemény első kötete az 1900 és 1919 között megjelent írásokat közli. Mint ahogyan az összeállító a könyv utószavában írja, nemcsak Móricz fejlődésének, a kortársi kritikák csoportosulásának szempontjából érdekes ez a gyűjtemény, de egyben a század első ötödének irodalmi közviszonyairól is képet ad; már csak ezért is érdemes volt publikálni.

Az ismertető és elemző kritikát Vargha Kálmán megelőzte kitűnő tanulmányával (*Móricz Zsigmond irodalmi fogadtatása*, It. 1958 I. sz. 1—30.); kár, hogy ezt a részletes, alapos ismertetést az *Akadémiai Kiadó* nem illesztette a gyűjtemény élére. Talán helyes volna — kiegészítve az 1929 és 1942 közti bírálatok elemzésével — a gyűjtemény második kötetének végén közölni. Mert bármilyen érdekes is a dokumentum-anyag önmagában, irodalomtörténészeink és kutatóink eredménnyel forgatják majd Vargha Kálmán értékelő tanulmányát, a Móriczot fogadó kritikusok, írók és politikusok különböző állásfoglalásainak ügyes-és-meggyőző csoportosítását.

A kritika frontjai ezúttal igen világosan és tisztán bontakoznak ki: Móricz bírálóinak jórésze lelkesedéssel köszönti a *Hét krajcár* íróját; Kosztolányi, majd Ady ismert cikkei után a modern magyar irodalom hívei felsorakoznak Móricz mellett. Lukács György, Ignotus, Elek Artur, Karinthy, Fenyő Miksa bírálatai már azokat a kérdéseket érintik, amelyek a móriczi mű lényegi problémái: a későbbi kritikusok majd vissza-visszatérnek ezekhez a megállapításokhoz. A kötetről tizenöt kritika jelent meg, tíz hosszabb és alaposabb bírálat. Milyen izgatott és gyorsan reagáló irodalmi élet az, amely ennyire érzékenyen válaszolt a nagy író jelentkezésére!

Schöppflin, a *Nyugat* legjelentősebb kritikus, már 1909-ben cikket ír a *Hét krajcár*-ról, nagy elismeréssel: az ő cikke a legelső bírálat a novelláskönyvről. S azután — Móricz haláláig — az írók szinte minden kötetéről, majdnem mindegyik előadott da-

rabjáról megemlékezik. S ha bírálatainak hevülete nem is olyan forrón izgalmas, mint Adyé, szubjektív szempontjai nem olyan emberien és irodalomtörténetien érdekesek, mint Kosztolányi megállapításai, mégis, már az első cikkben ott érezzük a nagy kritikus ecsetkezelését. Schöppflin bírálatai sohasem olyan szellemesek és művésziek, mint az impresszionista bírálók megjegyzései, vagy a *Nyugat* nagy költőinek esszéi; filozófiai és esztétikai következtetései nem gazdagok. Értéktétele azonban majd mindig megbízható. Kritikáinak érvelése, stílusa, lendülete ritkán nyűgöz le. De majdnem mindig igaza van. Külön tanulmányt érdemelné Móriczról írt bírálatainak alakulása, gazdagodása, törekvése a teljes írói arckép megrajzolására.

Meglepően színvonalatlanok a támadó kritikák; még a konzervatív tábor is elfogadja a *Hét krajcár*t, csak Szász Károly (1909) és Bartha József (1910) ítéli el a kötetet, fölényesen. Kéki Lajos (1913) már az éles Móricz-támadásokat készíti elő, amikor a *Sárarany és Az isten háta mögött* íróját útszéli naturalizmussal, a falu életének meghamisításával vádolja. S már itt megtörténik az első kísérlet a móriczi radikalizmus útjának eltérítésére: Kéki jobban szeretné, ha Móricz Baksay hagyományait folytatná, mint hogy Flaubert-től és Zolá-tól tanul, s Ady és Babits fegyvertársa: „Hogy Móricz lelke mélyén igaz költői érzés szunnyad, bizonyosságai azok a versek, melyekben kislelke halálát siratta, s hogy jókedv és megkapó humor is van benne, bizonyítják verses állatmeséi és pályája elejének sikerültebb termékei. Igaz, egyetemes sikert csak lelkének ezektől az adományaitól várhat, s ha ezeknek a sugallatára hallgat, akkor észreveszi majd népünk lelkének azokat az érzéseit is, melyek gazdag és szép népköltészetünket sugallották, meghallja majd a magyar parasztnak nemcsak káromkodását, hanem mesélését s nótázását is.” — E bonyolult támadó kísérletnek gazdag hagyománya és még gazdagabb folytatása van kritika-irodalmunkban: számos követője akadt Kékinek abban, hogy egy írónak olyan „erényeit” dicsérje — természetesen: máris

meghamisítva —, amelyek tehetségétől idegenek, de a hivatalos irodalom céljait szolgálják.

Móricz azonban nem hallgatott, nem hallgathatott Kékire, mint ahogyan Milotay István éles támadása (1917) sem térítette le magaválasztotta útjáról: a magyar valóság ábrázolásának szándékát és igényességét ezek a kirohánások csak megerősítették benne.

Külön cikket érdemelne Nagy Lajos és Krudy Gyula Móricz-kritikájának problémája; kár, hogy Vargha Kálmán az említett tanulmányban sem foglalkozik velük részletesen. Nem vállalkozhatunk ismertetésükre és bírálatukra. Nagy Lajos a *Magyarok* írójában felfedezi a rendkívüli tehetséget, köszönti is, bár nem azzal a lelkesedéssel, rokonszenvvel és feltétlen elismeréssel, mint Ady az egyébként sokkal érettebb *Hét trajcárt*. Bizonyára írói alkatak különbözősége, Nagy Lajos ars poeticájának a Móricztól idegen hitvallása okozta, hogy nem találtak egymásra. Nagy Lajos később is fenntartással, néhol már majdnem ellenszenvvel ír Móriczról (lásd önéletrajzának két elkészült kötetét); s bizonyos, hogy a *Kiskunhalom*, szociográfikus szemléletével, impaszibilis stílusával némineműleg a móriczi parasztábrázolás kritikája, egy nem-móriczi paraszt-szemlélet keresése.

Krúdy Gyula a *Pacsirtaszó* előadásakor másodszer írt Móriczról (1917); bírálatát elismerő ugyan, de erősen idegenkedik a móriczi realizmus hangjától: „Újítása, valódisága, megemésztett zabból való parfümjé... elszomorít. Móricz Zsigmond írásain át megutálni lehet a parasztot, de nem megszeretni.” Meglepő, hogy Kéki Lajos hajdani bírálatának megállapításai bukkannak fel ebben a cikkben, Krudy egyéniségének és művészi hitvallásának tükrében. A maga irodalomszemléletének alapján ítélte meg Móricz művét; s bizonyára ez okozta,

hogy későbbi, elismerő, sőt lelkes bírálatában sem tudott teljesen felmelegedni Móricz iránt. Kétségtelen, hogy Ady, Móricz, Kosztolányi, Babits, Tóth Árpád, Tersánszky szubjektív kritikai álláspontja a kortársi magyar irodalom spektrumának több színét tudta felfogni, mint a Krudy, vagy Nagy Lajos — persze egymással homlokegyenest ellentétes — írói és bírálói szemlélete.

Vargha Kálmán, a gyűjtemény összeállítója, igen alapos munkát végzett. A kiadvány egyetlen hibájának azt rónánk fel, hogy az értékelő és elemző tanulmányt mellőzte. Vitatható, hogy olyan írásokat, mint pl. Ady-nak a Csokonai-darab ügyében írt cikke, nem kellett felvenni a kötetbe; ha ez a nyílt levél nem is kifejezetten bírálat, mégis érdekes Móricz kritikai fogadtatásának szempontjából, s egyben Ady és Móricz fegyverbarátságának fontos, érdekes dokumentuma. A második kötet összeállításánál számos hasonló probléma merül fel; úgy vélem, legalább jegyzetben kellene közölni pl. a Négyesy—Móricz vita egyes megnyilvánulásait, József Attila cikkét, s más polémiai anyagát, amelyek ugyan nem közvetlenül kapcsolatosak az író egyes műveivel, de a kortársak Móricz-szemléletének fontos adalékai.

A jegyzetapparátus kitűnő munka eredménye. Hiányoljuk azonban, hogy Milotay *A jáklya*. — *Levél Móricz Zsigmondhoz* című cikkének jegyzete csupán utal a vita további megnyilvánulásaira, s nem közli a cikkeket. Sajtóhiba következménye, hogy Renan a 480. lapon német keresztnevet kap, s *Ernst* Renan-ként szerepel; Krúdy első Móricz-cikkének lapszáma (291—293) kimaradt a névmutatóból.

A gyűjtemény érdekes első kötete után várjuk a bizonyára még gazdagabb folytatást.

Réz Pát